

مقاله پژوهشی: نقش معنویت در انضباط ظاهری و انضباط معنوی کارکنان نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران

سلیمان طاهری^۱، علی‌رضا سعادت^۲، یاسر شیخ ویسی^۳

دریافت مقاله: ۹۶/۰۹/۱۸

پذیرش مقاله: ۹۶/۱۱/۲۷

چکیده

معنویت را می‌توان تجلی درونی دین‌داری محسوب نمودیکی از نقش‌های معنویت کارکنان افزایش توانمندی‌های آنان در راستای پیش‌برد اهداف سازمانی می‌باشد. ازجمله حوزه‌های تأثیرگذار بالا بودن معنویت، افزایش انضباط ظاهری و معنوی کارکنان می‌باشد. در این پژوهش به دنبال بررسی نقش معنویت در انضباط ظاهری و معنوی کارکنان نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران می‌باشیم. روش تحقیق در این پژوهش پیمایشی و نمونه پژوهش شامل تعداد ۳۹۰ نفر از کارکنان نیروهای مسلح هست. برای اندازه‌گیری معنویت کارکنان از مقیاس پایدمونت (۱۹۹۹) استفاده شده که این مقیاس شامل ۲۴ گویه و تشکیل شده از ۳ مؤلفه وحدت، کامروایی معنوی و پیوند معنوی می‌باشد. جهت سنجش انضباط ظاهری و معنوی کارکنان نیز از پرسشنامه محقق ساخته بر اساس شاخص‌های آنان استفاده گردیده و به‌منظور سنجش میزان اعتبار ابزار گردآوری داده از اعتبار صوری و به‌منظور سنجش پایایی از ضریب آلفای کرونباخ و بازآزمایی استفاده گردیده است. نتایج آزمون معنی‌داری بین متغیرهای تحقیق بیانگر ارتباط معنا‌دار بین معنویت و انضباط ظاهری و معنوی کارکنان نیروهای مسلح و تأیید هر دو فرضیه تحقیق (تأثیرگذاری معنویت بر انضباط ظاهری و معنوی) می‌باشد. نتایج حاصل از رگرسیون هم‌زمان انضباط ظاهری و معنوی بر روی معنویت نشان می‌دهد که مؤلفه وحدت پیش‌بینی کننده معنی‌دار انضباط ظاهری و مؤلفه پیوند معنوی پیش‌بینی کننده معنی‌دار انضباط معنوی هستند.

واژگان کلیدی: معنویت، انضباط ظاهری، انضباط معنوی، پیوند معنوی، کامروایی معنوی

۱- دانش‌آموخته دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی (نویسنده مسئول) s.tahery@chmail.ir

۲- دانش‌آموخته دکتری علوم دفاعی راهبردی دانشگاه عالی دفاع ملی.

۳- دانشجوی دکتری پژوهشگری دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرکز.

مقدمه

معنویت، براساس اعتقاد به ماورای عالم و جهان غیب و باورهای باطنی شکل می‌گیرد. این‌که انسان به ماورای حس و جهان فیزیک اعتقاد داشته باشد، جهان ماده و معنا، صورت و سیرت و ظاهر و باطن را از هم جدا نداند، بلکه براساس تفکر اصیل اسلامی، میان ملک و ملکوت و شهود و غیب پیوند برقرار نماید و معتقد به تعدیل نسبت ماده و معنا باشد. (مطهری، ۱۳۶۸: ۳۹)

معنویت، پاسخ مثبت به نیازهای درونی و گرایش‌های فطری است. به‌یقین هرچه معنویت انسان بیشتر و قوی‌تر باشد، خلاقیت و ابتکار، عدالت فکری و روحی، عدالت اخلاقی و اجتماعی و عدالت در عرصه حکومت و مدیریتش بیشتر خواهد بود و انسان‌های اهل معنویت یعنی انسان براساس جهان‌بینی توحیدی به مبدأ و معاد باور داشته باشد و انسان را در برابر خدا و خود و جامعه و جهان مسئول و پاسخگو بداند. معنویت، به حکومت به‌عنوان ابزاری برای تحقق آرمان‌های اصیل انسانی و ارزش‌های الهی می‌نگرند. هر ظاهری را باطنی و هر صورت را معنایی است؛ انضباط معنوی روح و جان انضباط نظامی است و رابطه این دو همانند پوست و مغز و روح و جسم است که با یکدیگر همبستگی و پیوستگی دارند. متون دینی هم به رعایت و حفظ هر دو جنبه ظاهر و باطن تأکید دارد. (حشمتی، ۱۳۸۸: ۴۴) این مقاله با توجه به اهمیت انضباط ظاهری و معنوی در بین کارکنان نیروهای مسلح درصدد تبیین آن است که انضباط نظامی یک دستورالعمل خشک و بی‌روح نیست، بلکه نفخه معنویت در او دمیده شده و دریایی از فضائل و کرامت انسانی در ورای بندها و الفاظ آیین‌نامه انضباطی موج می‌زند و صورتی است که معنا به آن زیبایی و حرکت می‌بخشد. از این رو سازمانی مقتدر و مستحکم است که پشتوانه معنوی و اخلاقی مقررات و آیین‌نامه را احیا و تقویت نماید و هنجارهای دینی را در جان کارکنان نهادینه سازد. با توجه به بررسی‌های انجام‌شده (عبداللهی، ۱۳۹۱: ۶۵). بررسی عوامل مؤثر بر برقراری نظم و انضباط و یافتن حوزه‌های تأثیرگذار بر آنان می‌تواند کمک شایانی به مدیران و مسئولین سازمانی نماید تا هر چه بیشتر به‌منظور نیل به اهداف بلندمدت و کوتاه‌مدت سازمانی گام بردارند. یکی از عوامل تأثیرگذار بر انضباط (معنوی و ظاهری) در سازمان‌ها و به‌ویژه سازمان‌های نظامی که قابل‌بررسی علمی به‌عنوان یک مسئله بسیار مهم می‌باشد، معنویت است. منظور از معنویت در سازمان‌های نظامی در این مقاله ارزش‌های والای اسلامی و انسانی است که با موفقیت مأموریت‌های نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ارتباط نزدیک دارد. ایمان، توکل، تقوی، شجاعت، صبر، صداقت، ولایت مداری،

ایثار، وفای به عهد، اطاعت‌پذیری عاشقانه، اخلاص از جمله مصادیق امور معنوی است (مطهری، ۱۳۶۸: ۱۲). بنابراین مسئله مطروحه این پژوهش بررسی تأثیر معنویت در انضباط ظاهری و انضباط معنوی کارکنان نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران می‌باشد. افزایش معنویت در نیروهای مسلح سبب تولید قدرت در هریک از مؤلفه‌های قدرت ملی می‌نماید که مؤلفه‌های قدرت ملی شامل (قدرت فرهنگی، سیاسی، اقتصادی، علمی، فناوری اطلاعات و نظامی) می‌باشد هم‌چنین ارتباط روحی بامعبود است از طریق نماز و راز و نیاز و در همه‌چیز و با همه‌چیز خدارا منظور داشتن و انگیزه و اندیشه را الهی کردن و انگیزه‌ها را رنگ و رایحه خدایی دادن. معنویت یکی از ضرورت‌های بشری است، آن‌گونه که می‌توان انسان را معنوی بالطبع دانست. این معنویت طبعی، همیشه آدمیان را همراهی می‌کند و هیچ‌گاه از سرشت او جدایی نمی‌پذیرد و بر بیشتر حوزه‌های فعالیت انسانی تأثیرگذار می‌باشد. مسلماً هر سازمانی که کارکنان آن از انضباط ظاهری و انضباط معنوی برخوردار باشد می‌تواند بر اساس اتکا به نیروهای انسانی قانون‌مدار و با اخلاص خود در رسیدن به اهداف از پیش تعیین‌شده سازمانی موفق باشد. دارا بودن نظم و انضباط سازمانی که بخش عمده‌ای از آن انضباط (ظاهری و معنوی) کارکنان می‌باشد به‌ویژه در سازمان‌های نظامی که نظم و رعایت قوانین و مقررات بسیار بااهمیت است عاملی بسیار حیاتی و مهم بوده که شناخت عوامل تأثیرگذار بر انضباط ظاهری و معنوی کارکنان دارای ضرورت فراوانی است که شناخت این عوامل می‌تواند کمک شایانی به برنامه‌ریزان و دست‌اندرکاران نماید تا هرچه بیشتر و بهتر بتوانند به تصمیم‌گیری در رابطه با کارکنان و امور سازمانی پردازند و این موضوع ضرورت انجام تحقیق در این زمینه را بیشتر نمایان می‌سازد. در این پژوهش معنویت را به‌عنوان یکی از عوامل تأثیرگذار و بااهمیت در انضباط ظاهری و معنوی کارکنان نیروهای مسلح کشور مورد بررسی قرار خواهیم داد. عدم انجام تحقیق و پژوهش علمی در زمینه بررسی تأثیرگذاری معنویت بر انضباط ظاهری و معنوی کارکنان نیروهای مسلح تاکنون به‌صورت علمی نیز یکی از زمینه‌های ضرورت این تحقیق است. در این پژوهش «دوهدف» زیر مطرح می‌باشند:

- بررسی نقش معنویت در انضباط ظاهری کارکنان نیروهای مسلح.
 - بررسی نقش معنویت در انضباط معنوی کارکنان نیروهای مسلح.
- همچنین فرضیه‌های پژوهش عبارت‌اند از:
- معنویت بر انضباط ظاهری کارکنان نیروهای مسلح تأثیر دارد.
 - معنویت بر انضباط معنوی کارکنان نیروهای مسلح تأثیر دارد.

مبانی نظری

الف - پیشینه شناسی :

* اردلان، ریحانی و الوانی (۱۳۹۵) مقاله‌ای را با عنوان «نقش معنویت در انضباط ظاهری کارکنان نیروهای مسلح» تدوین نموده‌اند. در این مقاله که به روش اسنادی انجام پذیرفته محققین عنوان کرده‌اند که انضباط نظامی یک دستورالعمل خشک و بی‌روح نیست بلکه دریایی از فضایل و کرامات انسانی در ورای بندهای آن موج می‌زند. از این رو سازمانی مقتدر و مستحکم است که پشتوانه معنوی و اخلاقی مقررات و آیین‌نامه را احیا و تقویت نماید و هنجارهای دینی را در جان کارکنان نهادینه سازد.

* قادری نیا (۱۳۹۳) مقاله‌ای را تحت عنوان «بررسی رابطه بین مقررات انضباطی نیروهای مسلح در رشد و تعالی معنوی کارکنان» انجام داده است. در این مقاله که به روش توصیفی - تحلیل انجام پذیرفته محقق عنوان کرده که انضباط مذکور در ماده ۶ مقررات نیروهای مسلح ارتباط کاملی با معنویت و تعالی معنوی کارکنان داشته و مهم‌تر از انضباط ظاهری، جنبه معنوی آن است که اصلی‌ترین عامل ایجاد معنویت و انضباط ظاهری و اداری در نیروهای مسلح می‌باشد و رابطه معنای داری بین این دو مقوله وجود دارد.

* ابراهیم پور و سخندان (۱۳۹۶) پژوهشی را با عنوان «تحلیل نقش معنویت در محیط کار در رشد رفتار اخلاقی و انضباط کارکنان دانشگاه» انجام داده است. در این پژوهش که به روش توصیفی - پیمایشی انجام شده محقق عنوان نموده که معنویت در محیط کار و ابعاد آن بر رفتار اخلاقی کارکنان و انضباط آن‌ها تأثیر مثبت و معنی‌داری دارند و با بهره‌گیری از تقویت معنویت در محیط کار می‌توان بستر مناسبی برای رشد رفتار اخلاقی کارکنان ایجاد کرد.

* نیل و بنیت (۲۰۰۰) در پژوهشی به «بررسی رابطه بین معنویت در محیط کار و سازگار بودن با ارزش‌ها و مأموریت سازمانی در سازمان‌های نظامی» پرداخته‌اند. این پژوهش که به روش پیمایشی انجام پذیرفته محققین عنوان کرده‌اند که سطوح مختلف معنویت در محیط کار (مشمول بر سه سطح فردی، گروهی و سازمانی) می‌باشد: عناوین مبسوط این سه سطح عبارت‌اند از: معنادار بودن کار (سطح فردی)، داشتن احساس مشترک (سطح گروهی) و سازگار بودن با ارزش‌ها و مأموریت سازمانی (سطح سازمانی). همچنین رابطه معناداری بین معنویت در محیط کار و سازگاری کارکنان در سازمان‌های نظامی وجود دارد.

ب - مفهوم شناسی :

تعریف معنویت: لغت‌نامه دهخدا ابتدا کلمه «معنوی» را مبسوطاً توضیح می‌دهد و سپس معنای کلمه «معنویت» را به آن ارجاع می‌دهد. وی در ذیل کلمه معنوی چنین آورده: «منسوب به معنا مقابل

مادی، صوری، ظاهری و لفظی» و از ناظم‌الاطبا نقل می‌کند که معنوی یعنی «حقیقی، اصلی، مطلق و روحانی» و همچنین از جرجانی که می‌گوید: «معنایی که فقط به وسیله قلب شناخته می‌شود و زبان را بهره‌ای در آن نیست.» (دهخدا، ۱۳۷۶: ۱۸۷۱).

با نگاهی به تعاریف موجود، معنویت بیانگر وجود چهار ویژگی اساسی لازم و ملزوم در این تعاریف است (دلگادو^۱، ۲۰۰۵: ۴۴) که عبارت‌اند از: ۱- معنویت به پذیرش سیستمی از باورها نیاز دارد. مارکوئن^۲ (۱۹۹۴) معتقد است «معنویت نمی‌تواند کاملاً خودساخته باشد؛ بلکه طی تعاملاتی که فرد با فرهنگ خود دارد شکل می‌گیرد». این باورهای هستی‌گرایانه ممکن است مذهبی (خداپرستانه) یا غیرمذهبی (منکر وجود خدا) باشند ۲- معنویت مستلزم جستجو یا پرستش برای معنا و هدف زندگی است. این پرستش‌ها مربوط است به جوهر و اصل هستی. یافتن معنا و هدف زندگی و به رسالتی که فرد احساس می‌کند به خاطر آن به سرنوشت خاصی فراخوانده شده است. در راستای این جستجو، معمولاً تغییراتی در ارزش‌های فرد دیده می‌شود (از ارزش‌های مادی به ارزش‌های نوع‌دوستانه یا آرمان‌گرایانه) ۳- معنویت شام آگاهی از پیوند یا ارتباط با دیگران است. حین جستجویی که فرد برای یافتن معنا و هدف زندگی انجام می‌دهد، خودشناسی و رشدی حاصل می‌شود که به برقراری پیوندی بین خود، دیگران، جهان و وجود نهایی (خدا) منجر می‌شود. ۴- معنویت دربرگیرنده‌ی تعالی یا فرا رفتن از خویشتن خود می‌باشد. تعالی یعنی باور به اینکه فرا رفتن از خود امکان‌پذیر است. تعالی در ضمن اشاره دارد به تجربه‌ای متافیزیکی (فرای جنبه‌های معمول ادراک انسان) الکنیز^۳ و همکاران (۱۹۸۸) معتقدند تجربه تعالی شبیه است به تجربه اوجی که مازلو از آن نام می‌برد. در این‌گونه تجارب فرد در نتیجه‌ی تماس با بعدی نادیدنی قدرت خاصی پیدا می‌کند. پایدمونت (۲۰۰۴) با تأکید بر ویژگی‌های فوق، معنویت را تلاش فرد برای ساختن معنایی وسیع از هدف نهایی مرگ و زندگی تعریف کرده است. بدین معنا که انسان از مرگ و فناپذیری خودآگاه است و در نتیجه تلاش می‌کند تا هدف و معنایی برای زندگی‌اش بیابد. او از خود می‌پرسد که هدف از وجود چیست و ارزش او برای جهانی که در آن سکنی گزیده است، چه می‌باشد. پاسخ به این سؤالات وجودی (هستی‌گرایانه) به انسان کمک می‌کند تا بخش‌های مجزای زندگی را به هم متصل کند و یک کل معنا دار بسازد. در این میان، جهت‌گیری

1- Delgado

2- Marcoen

3- Elkins

معنوی زمانی شکل می‌گیرد که این پاسخ‌ها انسان را هدایت کند به سمت تدوین معنایی از تعالی معنوی یا استعداد «استعداد فرد بر ای بیرون ایستادن از زمان و مکان حاضر و دیدن زندگی از یک منظرگاه بزرگ‌تر و عینی‌تر». این دیدگاه متعالی چیزی است که شخص از طریق آن یک کلیت بنیادی و زیر بنایی را می‌بیند که اساس همه تلاش‌های طبیعت است. (پایدمونت^۱، ۱۹۹۹: ۲۱۲). ابعاد معنویت در محل کار: معنویت در کار دربرگیرنده مفهومی از احساس تمامیت، پیوستگی در کار و درک ارزش‌های عمیق در کار است (محمدیان فر، ۱۳۸۴: ۵۴). سطوح مختلف معنویت در محیط کار (مشمتمل بر سه سطح فردی گروهی و سازمانی) می‌باشد: عناوین مبسوط این سه سطح عبارت‌اند از: معنادار بودن کار (سطح فردی)، داشتن احساس مشترک (سطح گروهی) و سازگار بودن با ارزش‌ها و مأموریت سازمانی (سطح سازمانی) (نیل و بنیت^۲، ۲۰۰۰: ۱۱۹)

الف) معنادار بودن کار: یکی از ابعاد اساسی و بنیادین معنویت در سازمان، احساس معنادار بودن و هدف داشتن در کار است. این بُعد بر چگونگی تعامل کارکنان با کار روزانه‌شان در سطح فردی، اشاره دارد. معنویت در محل کار در بُعد فردی دربرگیرنده مفروضاتی است که در ذات شخص نهفته است و به شکل تمایل به درگیر شدن در فعالیت‌هایی است که به زندگی‌اش معنای بیشتری می‌دهد. (هاولی^۳، ۱۹۹۳: ۳۳) از منظر این بُعد، معنویت در سازمان تنها این نیست که کار موردعلاقه و چالش‌برانگیز باشد بلکه باید در جستجوی معنا و هدفی عمیق‌تر در کار بود. یک رزمنده در سازمان رزم سپاه و یا تشکل‌هایی مانند حزب‌الله لبنان، هر قدمی را که برمی‌دارد در راستای خدمت به مقدساتش می‌بیند و خود را غرق در پاداشی می‌بیند که به مجاهدین و شهدا وعده داده شده است و این در حالی است که بنابر اذعان رسانه‌های غربی، درصد قابل توجهی از سربازان آمریکایی و انگلیسی در میدان جنگ خودزنی می‌کنند یا پس از بازگشت از جنگ به بیماری‌های مزمن روانی دچار می‌شوند. (آشومس و داچان^۴، ۲۰۰۰: ۱۱۵).

ب) احساس مشترک: این بُعد از معنویت کاری در سطح گروهی اتفاق می‌افتد و بر تعامل بین کارکنان و همکارانشان تأکید دارد. احساس مشترک در کار بر مبنای این اعتقاد قرار دارد که انسان‌ها غالباً خودشان را مرتبط با دیگران می‌بینند و اینکه نوعی رابطه بین فطرت‌های اشخاص وجود دارد

1- Piedmont

2 - Neal And Bennett

3- Hawley

4- Ashoms And Duchon

(میلر^۱، ۱۹۹۲: ۶۹-۸۰). اساس این اشتراک، وجود احساسی عمیق بین افراد، مثل احساس حمایت و مراقبت نسبت به همکاران است. این بُعد از معنویت دربرگیرنده ارتباط ذهنی و احساس معنوی بین کارکنان در گروه‌های سازمانی است (نیل و بنیت، ۲۰۰۰: ۵۱).

پ) سازگاری با ارزش‌های سازمانی: سومین جنبه معنویت در سازمان احساس سازگاری بین ارزش‌های شخصی فرد، با مأموریت و اهداف سازمانش است. این بُعد از معنویت نشان‌دهنده تعامل کارکنان با اهداف اصلی سازمان است.

(میتروف و دیتون^۲، ۱۹۹۹: ۸۸) این جزء از معنویت در کار، دربرگیرنده تعامل کارکنان با اهداف بزرگ‌تر سازمانی است. مالفرس در بیان اهمیت سازگاری فرد با ارزش‌های سازمانی می‌گوید: فرد نباید برای سازمانی کار کند که در ارزش‌های سازمانی‌اش سهیم نیست (مالفورس^۳، ۱۹۹۶: ۵۲). اسلام نیز با این بُعد از معنویت کارگاهی بیگانه نیست. در اسلام کارکردن تحت امر طاغوت حرام است و مسلمین در صورت استطاعت باید به تشکیل حکومتی بر مبنای عقایدشان مبادرت ورزند و اگر توانایی تغییر وضع موجود را ندارند، «تقوای گریز» پیشه نمایند و هجرت کنند. بودیسم نیز بر این امر صحه می‌گذارد، زیست درست یک اصل بودایی است؛ «افراد باید کاری را انتخاب کنند که موجب رنج دیگران یا حیوانات نشود» (مک کرومیکس^۴، ۱۹۹۴: ۲۳). مزایای معنویت در سازمان: تحقیقاتی که در دو دهه اخیر در مورد معنویت در کار انجام شده مزایای متعددی را برای این امر بر شمرده‌اند که از این میان می‌توان صداقت و اعتماد، خودشکوفایی فردی و تعهد را از جمله مهم‌ترین مزایای تشویق معنویت در سازمان محسوب کرد (کریشنا کومار و نیک^۵، ۲۰۰۲: ۱۸) و در کنار این عوامل می‌توان فرمان‌پذیری و اصلاح‌پذیری را که نقش قابل توجهی در محیط‌های نظامی دارند، اضافه کرد که ذیلاً به تشریح آن‌ها می‌پردازیم.

الف) صداقت و اعتماد: بسیاری از سازمان‌های مبتنی بر معنویت از بدو تأسیس بر صداقت و اعتماد به‌عنوان مبنای کارشان تأکید داشتند (مارشال و کنلی^۶، ۱۹۹۹) و این عناصر را می‌توان به‌وضوح در اکثر معاملات تجاری‌شان مشاهده کرد (کرگر و هانسون^۷، ۱۹۹۹). هنگامی که اقتصاد در شرایط

1- Miller

2- Mitroff And Denton

3- Malphurs

4- McCormix

5- Krishnakumar And Neak

6- Marsh And Conely

7- Kriger And Hanson

رکود قرار دارد و سازمان نمی‌تواند وظایفش را به‌خوبی انجام دهد، اعتماد بین کارکنان و مدیریت نقش بسیار مهمی در عملکرد سازمان ایفا خواهد کرد (باراک^۱، ۱۹۹۹). اعتماد می‌تواند از طریق تسریع در فرآیند تصمیم‌گیری و بهبود ارتباط بین مدیران و کارکنان، بهبود تمرکز بر مشتری و خلاقیت، به افزایش عملکرد سازمان کمک کند (کرگر و هانسون، ۱۹۹۹). امروزه به مدد گسترش فناوری اطلاعات، محیط‌های کاری مجازی، بسیار مورد توجه دانشمندان مدیریت قرار گرفته است. چارلز هندی صداقت را مهم‌ترین عامل در مدیریت یک محیط کاری مجازی می‌داند. به‌طور کلی هر قدر از سازمان‌های متمرکز و سنتی به سوی سازمان‌های مجازی و غیرمتمرکز حرکت می‌کنیم، از میزان قدرت کنترلی و هماهنگی کاسته خواهد شد. زیرا افراد در بیشتر اوقات کارشان را به‌دوراز دید سایر همکاران و مدیران انجام می‌دهند (طبری و کابلی ۱۳۸۳: ۵۱). معنویت سازمانی در مجموعه‌های مجازی منجر به صداقت اعضا و گسترش اعتماد بین آن‌ها می‌شود. در عرصه رزم نیز وجود صداقت و اعتماد بین فرماندهان و لشکریان، نقش تعیین‌کننده‌ای دارد.

(ب) خودشکوفایی فردی: ارتقای معنویت در کار منجر به احساس تکامل (در کارکنان به‌موجب کاری که انجام می‌دهند) خواهد شد و این احساس در درجه‌ای بالاتر به خودشکوفایی فردی منتج خواهد شد و این امر نیز به‌نوبه خود به افزایش عملکرد می‌انجامد. (ترنر^۲، ۱۹۹۹)

(پ) تعهد: معنویت باعث افزایش تعهد کارکنان به سازمان می‌شود. تعهد سازمانی بیانگر این مفهوم است که سازمان‌ها در جستجوی ایجاد دلبستگی بین کارکنان و کارشان در سازمان هستند (کیتچن و استروسر^۳، ۲۰۰۱: ۳۶). تعهد سازمانی می‌تواند از دو بُعد تعهد کارکنان به سازمان و تعهد سازمان به مشتری نگریسته شود. (مارش و کنلی^۴، ۱۹۹۹). تعهد کارکنان به سازمان، تعهدی عاطفی است که در آن کارمند به سازمان دلبستگی عاطفی پیدا می‌کند و به همین خاطر در جهت اهداف سازمان حرکت خواهد کرد. عواملی که در شکل‌گیری تعهد سازمانی نقش دارند را می‌توان به دودسته تقسیم کرد: اول عوامل شخصیتی که از بینش و نوع تفکر فرد نشأت می‌گیرد. این دسته از عوامل جزء علت‌هایی هستند که قبل از پیوستن فرد به سازمان نیز وجود داشته‌اند و دوم عوامل موقعیتی، که ریشه در تجربیاتی دارد که افراد در محیط کارشان کسب می‌کنند (کیتچن و استروسر،

1-Burack

2- Turner

3-Ketchand and Strawser

4- Marsh And Conely

۲۰۰۱). در هر صورت، اعتماد، عنصری حیاتی در شکل‌گیری تعهد سازمانی است (کرگر و هانسون، ۱۹۹۹). هم‌اکنون تصمیم‌گیری پیرامون سربازان فراری از جنگ عراق که به کانادا گریخته‌اند، در دستور کار مجلس این کشور قرار دارد و عده‌ای از نمایندگان کانادایی معتقدند که با توجه به گریز این سربازان از جنایت علیه مردم عراق باید به آن‌ها پناه داد، ارتش رژیم صهیونیستی نیز در جنگ علیه مردم لبنان با مشکلات مشابهی روبه‌رو بود در صورتی که در جنگ تحمیلی شاهد بودیم حتی افرادی که به‌علت جراحت از حضور در جبهه‌ها منع می‌شدند با تضرع و التماس خواهان حضور در کارزار و بازگشت به رزم بودند - چه برسد به خیل مشتاق رزمندگان حاضر در عرصه - و این دقیقاً نقطه مقابل وضعیت نیروهای استکبار است. شاید بتوان تعهد رزمندگان معناگرا به سازمان‌های متبوعشان را معلول اعتماد آن‌ها به عملکرد سران سازمان و اعتقاد به آرمان‌های آن دانست. کما اینکه رابطه بین بسیجیان و حضرت امام خمینی (ره) چنین بود. (علیرضایی، ۱۳۸۹: ۹)

ت) فرمان‌پذیری: استاد شهید مطهری در این باره می‌گوید: علاقه و محبت زمامدار عامل بزرگی برای ثبات و ادامه حیات حکومت است، و تا عامل محبت نباشد رهبر نمی‌تواند و یا بسیار دشوار است که اجتماعی را رهبری کند و مردم را افرادی منضبط و قانونی تربیت کند ولو اینکه عدالت و مساوات را در آن اجتماع برقرار کند. مردم آنگاه قانونی خواهند بود که از زمامدارشان علاقه ببینند و آن علاقه‌هاست که مردم را به پیروی و اطاعت می‌کشد. قرآن خطاب به پیغمبر (که خود زمامدار و فرمانده لشکر اسلام بود) فرمود: ای پیغمبر! نیروی بزرگی را برای نفوذ در مردم و اداره اجتماع در دست داری، به موجب لطف و رحمت الهی، تو برایشان نرم‌دل شدی که اگر تندخوی و سخت‌دل بودی از پیروان پراکنده می‌شدند. پس، از آنان درگذر و برایشان آموزش بخواه و در کار با آنان مشورت کن. (مطهری، ۱۳۶۸: ۶۸)

ث) اصلاح‌پذیری: در بسیاری از سازمان‌های نظامی و غیرنظامی، معضلات اصلی سازمان روشن و واضح می‌باشد ولی فرماندهان و مدیران غالباً از روند کند انجام اصلاحات، شاکی هستند. آیا می‌توان ره صدساله در انجام اصلاحات سازمانی را یک‌شبه رفت؟ شهید مطهری در کتاب‌های سیری در سیره نبوی و جاذبه و دافعه علی (علیه السلام) به صورت غیرمستقیم به این سؤال پاسخ گفته‌اند: تجربه نشان می‌دهد که حقیقتی که از راه عقل محض به دست می‌آید نمی‌تواند آن حرارت اعتقاد زنده‌ای را داشته باشد که تنها به الهام شخصی حاصل می‌شود. به همین دلیل است که عقل محض

چندان تأثیری در نوع بشر نکرده، در صورتی که دین پیوسته مایه ارتقای افراد و تغییر شکل جوامع بشری بوده است (مطهری، ۱۳۶۸: ۱۷).

معنویت در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران

معنویت سازمانی در نیروهای مسلح، راهبرد و مسیری سازمانی به سوی تعالی معنویت است که تلاش‌های نظام فرماندهی و سازمان برای ایجاد و تعالی معنویت کارکنان در نیروهای مسلح در راستای تحقق اهداف و ارتقای کارآمدی و توانایی‌های سازمانی را دربرمی‌گیرد. بر اساس موقعیت کالبدی مؤلفه‌ها و شاخص‌های عینی مطرح شده در حوزه نیروهای مسلح؛ تعالی معنوی رشد و پیشرفتی است که در «شناخت و معرفت ایمانی»، «محبت و عواطف»، «کنش‌ها» و «کارکردها» متجلی می‌گردد. از این رو، در یک تحلیل، می‌توان شناخت و معرفت ایمانی، محبت و عواطف معنوی، کنش و رفتار دینی و کارکردها و ثمرات را به عنوان چهار مؤلفه اصلی تعالی معنوی دانست که شاخص‌های کلی باورهای معنوی، احساسات مثبت و منفی، عبادت، اخلاق، حس حمایت در ارتباط با خداوند را دربرمی‌گیرند. با توجه به مفاهیم یادشده و ماهیت معنویت «معنویت در نیروهای مسلح» برحسب ویژگی‌ها و محتوا تعریف می‌شود: معنویت در نیروهای مسلح: «اعمال مدیریت و رهبری برای بیداری فطرت، تهذیب نفس، آمادگی و اقتدار معنوی کارکنان و سرآمدی نیروهای مسلح در تعامل هم‌افزا برای مجاهدت، تحکیم و رشد استعدادها و حساسیت نسبت به ارتباط کارکنان (با خود، دیگران، و خداوند) و کار برای خدا به منظور بالندگی هویت شخصی کارکنان و کارآمدی سازمان در انجام مأموریت‌های محوله در شأن ملت حزب‌الله و الگو برای ارتش‌های کشورهای اسلامی است.» (رشیدزاده، ۱۳۹۲: ۱۶)

معنویت در دیدگاه اسلام: معنویت در اسلام برگرفته از آموزه‌های وحیانی اسلام است. در فرهنگ اسلامی این‌طوری نیست که بگویند یک بخشی از زندگی‌تان مادی است و یک‌بخشی از آن معنوی بلکه همه ابعاد زندگی می‌تواند معنویت باشد. «معنویت در سنت اسلامی واژه‌ای برای بیان گوهر و باطن دین اسلام است که می‌توان تاریخ پیدایش آن را هم‌زمان با نزول آغازین آیات قرآن کریم بر قلب پیامبر اسلام (ﷺ) دانست. معنویت اسلامی را باید به‌گونه‌ای درک کرد با عقلانیت و با عدالت اجتماعی و اقتصادی هماهنگ باشد و به هم مربوط باشند و از هم لاینفک. معنویت اسلامی معنویت پشت ابرها نیست. انتزاعی و غیرعملی نیست. مختص خواص هم نیست.

عوامل افزایش و تعمیق معنویت: معنویت را نمی‌توان وزن‌کشی یا اندازه‌گرفت لکن شاخص‌ها و گزاره‌هایی وجود دارند که با تقویت آن‌ها معنویت افزایش می‌یابد و فقدان آن‌ها موجب زوال معنویت می‌گردد در این بخش عوامل و راه‌های حفظ و افزایش معنویت را در نگاه مقام معظم

- رهبری بیان می‌کنیم. معظم له علیرغم تأکید بر ضرورت گسترش و عمق‌بخشی به معنویت، شاخص‌های این رویکرد حیاتی را برشمرده‌اند:
- ۱- مجاهدت و ایثار و تلاش: افرادی که نخواهند تلاش کنند و زحمت بکشند، در بازار معنویت و در سودای عشق و ایمان و تقوا و فضائل معنوی، چیزی گیرشان نخواهد آمد.
 - ۲- ایمان و تعبد اسلامی: آنجایی که به شما نقشه می‌دهند و می‌گویند این‌طوری عمل کنید، باید این‌گونه عمل کنید، تعبد به شما می‌گوید جز این راهی ندارید.
 - ۳- انتخاب روش زندگی بر اساس تعلیمات انبیا: پیغمبر اکرم (ﷺ) انسان‌ها را به حرکت و قیام دعوت کرد، انسان‌ها را به تزکیه و تصفیه و تربیت نفس دعوت کرد.
 - ۴- نماز دارای نقش کلیدی: حقیقت آن است که نماز با نقش عظیم تربیتی، با تأثیر شگرف در ایجاد آرامش و سکینه قلبی مؤمنان، با دمیدن روح تقوا و تکامل و اخلاص در نمازگزار، با ایجاد فضای تقدس و معنویت در پیرامون نمازگزار، و . . . دارای نقش کلیدی در اداره فرد و جامعه است. نماز است که مایه‌های لازم ایثار و گذشت و توکل و تعبد را که پشتوانه حتمی واجبات پرخطر و دشوار همچون جهاد و نهی از منکر و زکات است، در روح آدمی پدید می‌آورد و او را شجاعانه بدان میدان‌ها گسیل می‌دارد.
 - ۵- راز و نیاز، دعا و توسل همراه با معرفت
 - ۶- بازنگری در خود و دیدن نقایص و عیب‌های خود: خودنگری، بازنگری و خویش‌نگری همیشه لازم است، هر فردی باید از زندان نفسانیات و خودبینی و غرور، خود را خارج کند و از بیرون به خود بنگرد همه ما به این تحول نیاز داریم.
 - ۷- اطاعت خدا و محبت اتصال قلبی با اهل‌بیت: محبت را روزه‌روز بین خودمان و خانواده مطهر و معصوم اهل‌بیت پیغمبر و به‌خصوص فاطمه زهرا (علیها السلام) بیشتر کنیم و همچنین خودمان را با اطاعت خدا به این‌ها نزدیک سازیم.
 - ۸- ماه‌های رجب، شعبان و رمضان و دعاهای این ماه‌ها: این سه ماه ایام بسیار مغتنمی است و باید از برکات الهی در این سه ماه استفاده کنیم. این ماه‌ها فرصت بازبینی است.
 - ۹- اعتقاد و تکیه بر اصل غیب: بدبختی بشر آن‌وقتی است که همه حقیقت را در مشاهدات و محسوسات خودش محدود و مهجور کند.
 - ۱۰- حضور روحانیت و ایفای درست وظیفه
 - ۱۱- استغفار و توبه: استغفار یعنی طلب مغفرت و آموزش الهی برای گناهان اگر درست انجام بگیرد باب برکات الهی را به روی انسان باز می‌کند. (پرتو ولایت، دفتر ۳۶: ۱۳۸۹)

معنویت از نظر حضرت امام خمینی (ره) و رهبر معظم انقلاب اسلامی: حضرت امام خمینی (ره) معنویت را
چنین تعریف و تشریح فرموده‌اند:

«معنویت، مجموعه صفات و اعمالی است که حال و شور و جاذبه قوی و شدید و درعین حال منطقی و صحیح را در انسان به وجود می‌آورد تا او را در سیر به سوی خدای یگانه و محبوب عالم، به طور اعجاب‌آوری پیش ببرد. این حالت درونی به واسطه زمینه‌سازی‌های مختلف در انسان پدید می‌آید و بسته به شدت و ضعف آن، سرعت و میزان قرب الی الله تحقق می‌یابد. وجه غالب اساسی در معنویت، توجه به خدا و انجام عمل برای اوست. هم در نیت و هم در عمل، خدا را حاضر و ناظر دانستن، معنویت است. اصولاً وقتی انسان می‌تواند کارهای عادی‌اش را به صورت معنوی انجام دهد، چرا این‌گونه عمل نکند؟ یعنی چرا در تمام کارها خدا را حاضر و ناظر قرار ندهد، (امام خمینی، ۱۳۶۹، ج ۱۶: ۸) در دیدگاه امام (ره) معنویت یعنی آن حالت درونی و روحانی و باطنی انسان که هر کاری را با قصد قرب الهی و کسب رضایت خداوند انجام می‌دهد. (حضرت امام خمینی، صحیفه امام، ۱۳۶۹، ج ۱۶: ۸) همین نگرش در مورد معنویت، به صراحت در کلام رهبر معظم انقلاب اسلامی نیز آمده است. معظم له معنویت، دنیاگرایی و آخرت‌گرایی را این‌گونه تشریح می‌فرماید: «آنچه فاصله عمیق بین نگاه مادی و نگاه الهی و معنوی را به وجود آورده است، وابستگی و تعلق خاطر انسان‌ها و جوامع به دو امر متضاد است. وابستگی و تعلق به لذت‌ها و نعمت‌ها و امکانات دنیوی و غفلت از آخرت و محاسبه الهی، راه را برای استعمار، استثمار و استکبار و سد کردن راه خدا و بندگی او، باز می‌کند و این امر ریشه و اساس تمام تئوری‌ها و نظریه‌ها و آرای زورمداران و زرسالاران و زمینه‌سازان سلطه آن‌ها بر دنیاست. نگاه الهی و معنوی، این امر را برنمی‌تابد و با وسیله دانستن لذت‌ها و نعمت‌ها و امکانات دنیوی، اعتقاد خود را به اطاعت خداوند و تلاش برای کسب رضایت او نشان داده و اساس حرکت و نیت انسان‌ها و جوامع بشری را آرمان‌گرایی معنوی می‌داند (حضرت امام خامنه‌ای، در دیدار با کارگزاران نظام در تاریخ ۱۳۸۲/۷/۲)

تعریف انضباط: «انضباط» به معنی سعی تمام در حفظ چیزی، سامان گرفتن، پیوستگی، عدم هرج و مرج و پیروی کامل از دستورات نظامی و آراستگی ظاهر، و معادل انگلیسی آن واژه دیسیپلین^۱ به معنی مرید و مقلد است. معنوی منسوب به معنا و معنا در لغت، باطن و واقعیت در

مقابل صورت و ظاهر است. در امور نظامی مقابل مادیات به معنی روحیات است؛ رَفَعَ الْمَعْنَوَاتِ الْجُنُودِ؛ یعنی روحیه سربازان را تقویت کرد.

انضباط معنوی: درحوزه ادبیات نوین نویسندگان و گویندگان با واژه انضباط، ترکیبات بدیعی در حوزه‌های مختلف رایج کرده‌اند، ازجمله: «انضباط علمی»، «انضباط اقتصادی»، «انضباط اخلاقی»، «انضباط خانواده»، «انضباط فردی»، «انضباط اجتماعی» و «انضباط نظامی» مقصود هرکدام از این ترکیبات نیز در حوزه و قلمرو تخصصی خود برای مخاطبان نشان تقریباً مشخص است. معنویت در انضباط از نظر ادبی «اضافه مقلوب» نام دارد و ماده ۷ و ۸ آیین‌نامه انضباطی نیروهای مسلح ما را در تعریف این عنوان و دلیل همسایگی واژه «انضباط» با «معنویت» و «اضافه مقلوب» بودن آن یاری می‌رساند.

در آئین‌نامه انضباطی نیروهای مسلح آمده است:

ماده ۷ - انضباط دارای دو جنبه است: الف - جنبه معنوی ب - جنبه ظاهری

ماده ۸ - جنبه معنوی انضباط:

جنبه معنوی انضباط در اثر ایمان و اعتقاد به خدا و مبانی دین مبین اسلام و انجام فرایض دینی و پایبند بودن به احکام و ارزش‌های اخلاق اسلامی، احساس مسئولیت معنوی در قبال نظام حکومت اسلامی، میهن و ملت ایثارگر ایران، قانون و وظایف محوله اعتقاد به منطقی و عادلانه بودن مقررات و اعتقاد (یا اعتماد) به فرماندهان، رؤسا و مدیران و همکاران در کارکنان به وجود می‌آید. به طوری که اگر تمام نظارت‌ها برداشته شود جنبه معنوی انضباط همچنان پابرجا و برقرار می‌ماند. جنبه معنوی انضباط، پایه و اساس تربیت نیروهای مسلح مکتبی، فداکار و وظیفه‌شناس را تشکیل می‌دهد.

جمع‌بندی مبانی نظری: تأثیر متقابل انضباط ظاهری و معنوی: هدف مکتب حیات‌بخش اسلام، ارتقاء سطح معرفت دینی و تعالی انسان‌هاست و برای رسیدن به این مقصود برنامه‌های جامع و دقیقی را برای عبور از مسیر پر نشیب و فراز دستیابی به کمال پیش‌بینی کرده تا انسان بتواند با پای اعتقادات دینی و ره‌توشه فضایل اخلاقی به قله انسانیت صعود کند. بنابراین با سامان یافتن امور معرفتی و اخلاقی و معنوی طبیعتاً رفتارهای بیرونی و ظاهری هم منظم می‌شوند. عمارت آیین‌نامه انضباطی نیروهای مسلح بر پایه‌های مستحکم باورهای دینی استوار شده و همان‌گونه که عمل به مؤلفه‌های معنوی و تقویت اعتقادات، در نظم ظاهری جلوه می‌کند؛ عبور از پله‌های نظم ظاهری

هم دستیابی به عمارت رفیع مقامات معنوی را مسیر می‌سازد. پس، توقع دین‌داری و تقوا از یک مجموعه نظامی و آموزشی امر باطلی نیست و نه تنها انضباط نظامی و اداری هیچ تضادی با امور معنوی و اخلاقی ندارد، بلکه ارزشمندی و قداست آموزش، انضباط و سازمان‌دهی و مدیریت نظامی بر معیار رعایت تقوا، پرورش اعتقادات، تواضع و روح برادری است. در دوران دفاع مقدس این تعامل و تأثیر متقابل به‌طور کامل خود را نمایان ساخت و ثابت شد که می‌توان - و باید - هم‌زمان با کسب دانش و فناوری نظامی، به تحکیم پایه‌های اعتقادات دینی و آراسته شدن به فضایل اخلاقی همت گماشت و با ایجاد یک ترکیب زیبا و آرمانی، در میدان کارزار شگفتی آفرید. امام خمینی (ره) نیز یگان‌هایی را شایسته آمادگی دفاعی حفاظت از کشور و دستاوردهای انقلاب می‌دانستند که توانسته باشند علاوه بر آراستگی ظاهری، به نظم معنوی و باطنی هم خود را مجهز کرده باشند. پس معتقدترین و مؤمن‌ترین فرد نظامی، بانضباط‌ترین و منظم‌ترین انسان است. امام خمینی (ره) موفقیت‌های معنوی نیروهای مسلح را مرهون رعایت آیین‌نامه و سلسله‌مراتب و اطاعت‌پذیری می‌دانستند. و معتقد بودند که: «آن‌کس که جهات معنوی خودش را تقویت کرد، آن‌کس در جهات طبیعی هم قوی می‌شود. شاخصه‌ها و مبانی انضباط معنوی: انضباط در نیروهای مسلح کارایی و اثربخشی خود را با قید «معنویت» می‌یابد. بنابراین می‌بایست برنامه‌ها و سیستم‌گزینش و آموزش بر معیار و محور پرورش روح و تقویت بنیه معنوی نظامیان سازمان‌دهی شود تا شایستگی‌ها و قدرت نظامی و فکری معنوی یک نظامی مسلمان و مدافع ارزش‌های انقلاب تجلی یابد. انضباط معنوی بر مبانی و شاخصه‌هایی استوار است و مهم‌ترین آن‌ها که تحقق آن در نیروهای مسلح می‌تواند یک نیروی آرمانی برای دستیابی به اهداف متعالی نظام اسلامی به وجود آورد، به‌قرار زیر هستند:

- ایمان آگاهانه و راسخ به خداوند تبارک و تعالی به‌گونه‌ای که همه امور را به دست خداوند بداند و به وعده‌های او برای امداد الهی به مؤمنان ایمان بیاورد و پاداش آخرت را باور داشته باشد.
- به نبوت پیامبر (ص) و امامت امامان (علیهم‌السلام) و عصمت ایشان اعتقاد داشته باشد و ذوات مقدسه را مجرای فیض الهی و حاکمان راستین بشریت بداند، قول و فعل و تقریرشان را حجت بشمارد.
- ولایت‌فقیه را استمرار ولایت و حکومت انبیاء و ائمه بداند و التزام عملی به فرامین و دستورات او داشته باشد و اطاعت از فرماندهان و مدیران را در راستای تبعیت از ولی‌فقیه تفسیر کند.

- ثبات قدم در اعتقادات؛ در حوادث و رویدادهای سخت و پرنشیب و فراز جنگ و صلح، پیروزی یا اسارت بتواند اعتقادات دینی خود را حفظ کند و شرایط متفاوت مأموریت‌ها تزلزلی در ایمان او پدید نیآورد و نسبت به انجام فرایض دینی التزام عملی داشته باشد.

- اعتقاد به مبانی نظام جمهوری اسلامی؛ حاکمیت را در این نظام قوانین الهی بدانند و پذیرفته باشد که نظام ولایی همان مردم‌سالاری دینی و عدالت‌خواه است که بر پایه ارزش‌ها و کرامت انسانی برقرار گردیده است و خود را نسبت به اجرای قوانین و مقررات این نظام متعهد بدانند.

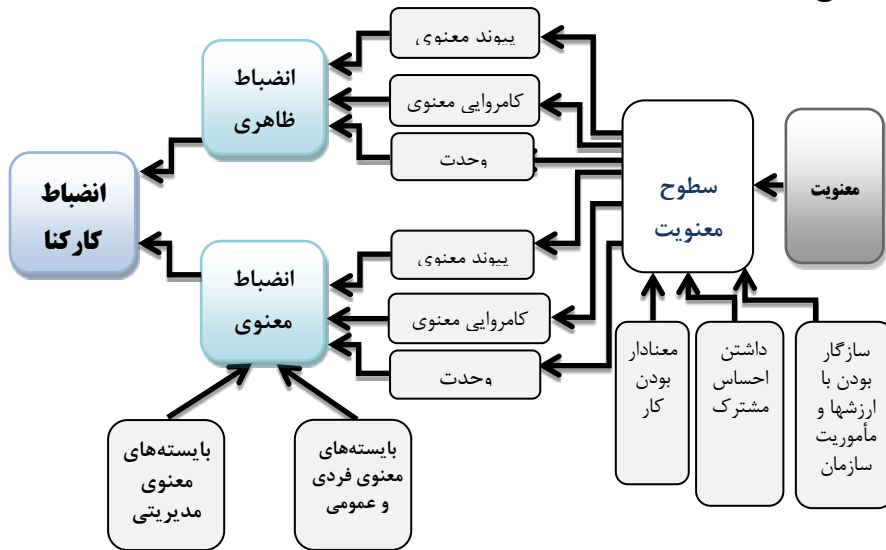
- عالم هستی را محضر حق تعالی دانستن؛ مؤمنان و نیروهای مسلح اسلامی در هر گوشه‌ای از رده‌های نیروهای مسلح خدمت می‌کنند باید این باور در آنان تقویت شود که همه در محضر الهی هستند و تمام افعال و اعمالشان را خداوند نظارت می‌کند و طبق نص آیات و متون دینی خداوند همواره نگهبان و مراقب است. و علاوه بر آن اعمال شیعیان به محضر پیامبر (ﷺ) و امام زمان (عج) عرضه می‌شود. همان‌گونه که امام خمینی (ره) می‌فرماید: اسلام باطن و ظاهر همه را دارد، می‌بیند خدای تبارک و تعالی، محیط باطن و ظاهر است. همچنین در جمع فرماندهان و مسئولان سپاه آنان را به این نکته مهم تذکر می‌دهد که: هر لحظه‌ای که در لحظات چشم شما برخلاف آن چیزی که دستور است واقع بشود، در حضور خداست و ثبت است و در روایت هم هست که این‌ها هفته‌ای دومرتبه اعمال عرضه می‌شود بر ولی امر، بر امام زمان (عج)، توجه داشته باشید که در کارهایتان جوری نباشید که وقتی عرضه شد بر امام زمان (سلام الله علیه) خدای نخواستہ آزرده بشود.

روحیه رزمی و انگیزه‌های نظامی از چشم‌انداز انضباط معنوی: انضباط ظاهری نظامی در جنگ و صلح میان تمام نیروهای مسلح جهان یکسان است وجه تمایز نیروهای نظامی مسلمان در حاکمیت دینی با نظامیان سایر حکومت‌ها انگیزه‌های آنان در رزم و دفاع است. شاخصه‌های ما در انضباط معنوی بر مبنای یک نگرش درون دینی، متأثر از معرفت دینی و جهان‌بینی الهی است. و از این دریچه نگاهی اجمالی به وضعیت روحی و انگیزه نیروهای نظامی در حاکمیت‌های غیر اسلامی و دینی می‌اندازیم.

راه‌کارهای تحقق انضباط معنوی: انسان دارای دو جنبه ظاهری و معنوی است. ظاهر او همانند سایر موجودات مادی و حیوانی است، اما از نظر معنوی عصاره همه موجودات عالم و دریچه جهان مادی به دنیای معنویت است. به تعبیر زیبای حضرت علی (علیه السلام) انسان موجود ضعیف و کوچکی نیست بلکه جهان بزرگ معنویت در وجود او پیچیده شده است. هدف بعثت انبیا و کتاب‌های الهی شکوفایی استعدادهای نهفته معنوی و کنترل غرایز نفسانی است تا انسان‌ها عوامل مادی را برای تکامل معنویت به خدمت گیرند. پس راه اصلاح جامعه حرکت در مسیر مستقیم مکتب انبیا الهی است و انقلاب و نظام اسلامی نیز تلاش برای حرکت در همین راه را دارد. معنویت برجسته‌ترین شاخصه هویت سپاه و مهم‌ترین رکن ساختاری، مولود مبارک انقلاب اسلامی است. اکنون که دوران جابه‌جایی نسل‌هاست. برای پیشگیری از گسست فرهنگی نسل اول با سوم و معطر ساختن

فضای جامعه با رایحه دل‌انگیز فرهنگ و معنویت دوران دفاع مقدس شایسته است راه‌کارهای مناسبی را برای ترویج معنویت دینی به کاربست. امام در جمع فرماندهان سپاه بر این نکته تأکید داشتند که: «آن چیزی که از شما پاسدارها و سایر رفقای خودتان و همه پاسدارهای ایران من توقع دارم این است که آن جهات لطیف اسلامی را حفظ کنید. انسان اگر چنانچه آن جهت روحانیت اسلام را آن جهت معنویت اسلام را حفظ نکند. یک آدم می‌شود صدتا، یک آدم می‌شود هزارتا.» مقام معظم رهبری نیز به مسئولان سپاه توصیه کردند که: «بنیة معنوی سپاه را تقویت کنید» "هیچ چیز به قدر معنویت انسان را حفظ نمی‌کند" مدل مفهومی تحقیق در شکل شماره یک به درستی به شرح ذیل بیان می‌گردد.

شکل ۱: مدل مفهومی تحقیق

روش‌شناسی

در این پژوهش کاربردی از روش تحقیق «زمینه‌ای-موردی» استفاده گردیده است. جامعه آماری پژوهش را کلیه کارکنان پایور نیروهای مسلح تشکیل داده است^۱ و برای تعیین حجم نمونه، ابتدا پیش نمونه‌گیری از جامعه آماری به تعداد ۳۰ نفر انجام شد و با توجه به میزان انحراف معیار این پیش نمونه که به مقدار ۰/۷۲، به‌دست آمد و با توجه حجم جامعه آمار، بر اساس فرمول تعیین حجم نمونه کوکران، حجم نمونه به تعداد ۳۸۴ نفر مشخص گردید. بر همین اساس تعداد ۳۹۰

۱- به لحاظ محرمانه بودن تعداد کل نیروهای مسلح پایور از ذکر آمار خودداری گردیده است.

پرسشنامه با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌بندی‌شده با توجه به حجم (با تشکیل ۴ طبقه اصلی، ارتش ج.ا.ا، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی، نیروی انتظامی و بسیج مردمی) توزیع گردید که از این تعداد ۳۸۲ پرسشنامه دریافت شد و مبنای تحلیل قرار گرفت. در این پژوهش از پرسشنامه برای گردآوری داده‌ها و اطلاعات موردنیاز استفاده گردید. پرسشنامه مورد استفاده از سه بخش نامه همراه، سؤالات عمومی و سؤالات اختصاصی تشکیل شده است. در نامه همراه علاوه بر بیان عنوان پژوهش، هدف گردآوری اطلاعات توضیح داده شده است و در پایان از تکمیل‌کنندگان پرسشنامه تقدیر و تشکر به عمل آمده است. در بخش سؤالات عمومی در مورد ویژگی‌های کارکنان ن.م شامل درجه/رتبه، مدرک تحصیلی و سنوات خدمتی مطرح شده است. بخش اختصاصی پرسشنامه شامل ۳۸ گویه است که به دو بخش اصلی (سؤالات در خصوص متغیرهای انضباط ظاهری و انضباط معنوی و سؤالات در خصوص معنویت) تقسیم شده است. بخش اول سؤالات اختصاصی شامل ۱۸ گویه است و متغیرهای انضباط ظاهری و انضباط معنوی را اندازه‌گیری می‌کند که سؤالات بر اساس شاخص‌های آنان به صورت محقق ساخته طراحی گردیده است. در بخش دوم برای گردآوری اطلاعات موردنیاز در خصوص متغیر معنویت از مقیاس پایدمونت (STS) استفاده گردید. این مقیاس شامل ۲۴ گویه می‌باشد و توسط پایدمونت (۱۹۹۹) به منظور سنجش مؤلفه‌های معنویت ساخته شده است. مؤلفه‌های این مقیاس عبارت‌اند از: **کامروایی معنوی**: احساس لذت و خرسندی که ناشی از مواجهه‌ی شخص با یک وجود متعالی است. **وحدت و یکپارچگی**: باور به ماهیت متحد‌کننده‌ی زندگی. **پیوند معنوی**: باور به اینکه فرد بخشی از حقیقت انسانی بزرگ‌تری است که از بین نسل‌ها و گروه‌ها عبور می‌کند. در مقابل هر گویه طیف پنج‌گزینه‌ای (لیکرت) از نمره یک برای «کاملاً مخالفم» تا پنج برای «کاملاً موافقم» در نظر گرفته شده است. در پژوهش حاضر به منظور سنجش اعتبار پرسشنامه از اعتبار صوری استفاده شده است. در بررسی اعتبار صوری ابتدا پرسشنامه به تعدادی از صاحب‌نظران مربوطه از جمله برخی از اساتید دانشگاه دافوس آجا و امام حسین (علیه السلام) داده شده و از آنان در مورد هر سؤال نظرخواهی گردید و با اصلاحات جزئی پرسشنامه مورد تأیید قرار گرفت. همچنین به منظور سنجش پایایی از ضریب آلفای کرونباخ و باز آزمایی و برای تعیین روایی از روش تحلیل عوامل استفاده گردید. نتایج پایایی آلفای کرونباخ برای مؤلفه‌های (زیر مقیاس‌ها) متغیرهای انضباط ظاهری و معنوی کارکنان نیروهای مسلح ۰/۷۴ بود و ضریب بازنمایی نیز برابر ۰/۷۴ محاسبه گردید. ضریب

آلفای کروناخ برای مؤلفه‌های مقیاس معنویت (پایدمونت) شامل وحدت، کامروایی معنوی و پیوند معنوی بهترتیب ۰/۷۰، ۰/۷۶ و ۰/۷۴ و در کل مقیاس برابر ۰/۸۱ بود. ضریب بازآزمایی نیز برای زیر مقیاس‌های مذکور به ترتیب ۰/۷۸، ۰/۸۳ و ۰/۸۹ و برای کل آزمون برابر ۰/۸۱ بود. همچنین فاصله بین دوبار اجرای آزمون جهت محاسبه ضریب بازآزمایی دو هفته بوده است. نتایج تحلیل عوامل به روش شاخص‌های اصلی برای متغیر معنویت و با چرخش واریماکس مؤید عوامل مذکور بود. گویه‌های ۱۲، ۳، ۱۴ و ۲۱ به دلیل بار عاملی پایین از عوامل استخراجی حذف شدند. شاخص KMO برابر ۰/۸۲ و مقدار حاصل از آزمون کرویت بارتلت نیز برابر ۱۸۲۵ و در سطح ۰/۰۰۰ معنی‌دار بود.

تجزیه و تحلیل داده‌ها و یافته‌های تحقیق

اطلاعات مربوط به درجه/رتبه پاسخگویان نشان می‌دهد که ۳۸ درصد از آنان افسر ارشد، ۴۲ درصد افسر جزء و ۲۰ درصد نیز درجه‌دار می‌باشند. همچنین بیشتر پاسخ‌دهندگان (۳۷ درصد) دارای سنوات خدمتی بین ۱۰-۱۴ سال می‌باشند. ضمن اینکه از لحاظ تحصیلات بیشتر پاسخ‌دهندگان (۴۳/۵ درصد) دارای مدرک تحصیلی لیسانس می‌باشند.

آزمون فرضیات تحقیق: در پژوهش حاضر به لحاظ ماهیت موضوع، برای اندازه‌گیری «رابطه» بین متغیرهای مستقل و وابسته از «آماره تی» استفاده شده است.

فرضیه اول: «معنویت بر انضباط ظاهری کارکنان نیروهای مسلح تأثیر دارد»

جدول ۱: نتایج مربوط به آزمون آماری فرضیه اول

روش آماری	t مقدار	خطای استاندارد	(سطح معناداری ۲)
آماره تی (t)	۴/۳۹۵	۰/۰۷۹	۰/۰۰۱

همان‌طور که از جدول شماره ۱ مشخص است، میزان معناداری نیز برابر (۰/۰۰۱) می‌باشد و از آنجایی که برای معنادار بودن فرضیه بایستی میزان معناداری کمتر از ۰/۰۵ باشد، پس شرط معنا-داری در این فرضیه برقرار بوده و در نتیجه فرضیه H₀ رد و فرضیه H₁ مورد پذیرش قرار می‌گیرد. بنابراین با اطمینان ۹۵ درصد می‌توان عنوان کرد که معنویت بر انضباط ظاهری کارکنان نیروهای مسلح تأثیر دارد. همچنین به منظور بررسی اینکه هر یک از مؤلفه‌های معنویت تا چه حد و در چه جهتی انضباط ظاهری را پیش‌بینی می‌کند، رگرسیون چند متغیره (به شیوه هم‌زمان) محاسبه شد. نتایج معادله رگرسیون به تفکیک مؤلفه‌ها و به صورت کلی در جداول زیر آمده است.

الف: مؤلفه پیوند معنوی

جدول ۲: رگرسیون مؤلفه پیوند معنوی

آماره‌ها / مؤلفه	R	R ²	ضریب رگرسیون	ضریب استاندارد رگرسیون	سطح معنی داری
پیوند معنوی	۰/۴۸	۰/۲۳	۰/۴۸	۰/۲۲	۰/۰۲

ب: مؤلفه کامروایی معنوی

جدول ۳: رگرسیون مؤلفه کامروایی معنوی

آماره‌ها / مؤلفه	R	R ²	ضریب رگرسیون	ضریب استاندارد رگرسیون	سطح معنی داری
کامروایی معنوی	۰/۲۵	۰/۰۶	۰/۱۵	۰/۱۲	۰/۱۳

پ: مؤلفه وحدت

جدول ۴: رگرسیون مؤلفه وحدت

آماره‌ها / مؤلفه	R	R ²	ضریب رگرسیون	ضریب استاندارد رگرسیون	سطح معنی داری
وحدت	۰/۶۹	۰/۴۷	۰/۶۶	۰/۲۹	۰/۰۰۰

*جدول کلی آزمون رگرسیون مؤلفه‌های معنویت

جدول ۵: رگرسیون چند متغیره

مؤلفه‌های معنویت	R	R ²	ضریب رگرسیون	ضریب استاندارد رگرسیون	سطح معنی داری
پیوند معنوی	۰/۴۸	۰/۲۳	۰/۴۸	۰/۲۲	۰/۰۲
کامروایی معنوی	۰/۲۵	۰/۰۶	۰/۱۵	۰/۱۲	۰/۱۳
وحدت	۰/۶۹	۰/۴۷	۰/۶۶	۰/۲۹	۰/۰۰۰

همان‌گونه که یافته‌های جدول ۵ نشان می‌دهد، عامل پیوند معنوی و وحدت به صورت مثبت و معنی داری پیش‌بینی کننده انضباط ظاهری می‌باشند. عامل وحدت در مقایسه با پیوند معنوی، پیش‌بینی کننده قوی‌تر انضباط ظاهری می‌باشد. این دو عامل در مجموع ۲۳ درصد انضباط ظاهری را تبیین می‌کنند.

فرضیه دوم: "معنویت بر انضباط معنوی کارکنان نیروهای مسلح تأثیر دارد"

جدول ۶: نتایج مربوط به آزمون آماری فرضیه دوم

روش آماری	تعداد	خطای استاندارد	سطح معناداری (۲)
(۱) آماره تی ()	۵/۴۶۵	۰/۰۷۲	۰/۰۰۰

همان‌طور که از جدول ۶ مشخص است، میزان معناداری نیز برابر (۰/۰۰۰) می‌باشد و از آنجایی که برای معنادار بودن فرضیه بایستی میزان معناداری کمتر از ۰/۰۵ باشد، پس شرط معناداری در این فرضیه برقرار

بوده و در نتیجه فرضیه H_0 رد و فرضیه H_1 مورد پذیرش قرار می‌گیرد. بنابراین با اطمینان ۹۵ درصد می‌توان عنوان کرد که معنویت بر انضباط معنوی کارکنان نیروهای مسلح تأثیر دارد. هم‌چنین به منظور بررسی اینکه هر یک از مؤلفه‌های معنویت تا چه حد و در چه جهتی انضباط معنوی را پیش‌بینی می‌کند، رگرسیون چند متغیره (به شیوه هم‌زمان) محاسبه شد. نتایج معادله رگرسیون به تفکیک مؤلفه‌ها و به صورت کلی در جداول زیر آمده است.

الف: مؤلفه پیوند معنوی

جدول ۷: رگرسیون مؤلفه پیوند معنوی

سطح معنی داری	ضریب استاندارد رگرسیون	ضریب رگرسیون	R2	R	آماره‌ها / مؤلفه
۰/۰۰۰	۰/۳۱	۰/۵۷	۰/۳۶	۰/۶۰	پیوند معنوی

ب: مؤلفه کامروایی معنوی

جدول ۸: رگرسیون مؤلفه کامروایی معنوی

سطح معنی داری	ضریب استاندارد رگرسیون	ضریب رگرسیون	R2	R	آماره‌ها / مؤلفه
۰/۰۰۳	۰/۲۸	۰/۵۰	۰/۲۷	۰/۵۲	کامروایی معنوی

پ: مؤلفه وحدت

جدول ۹: رگرسیون مؤلفه وحدت

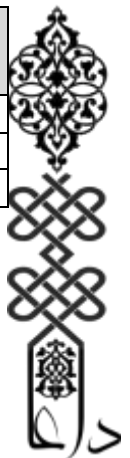
سطح معنی داری	ضریب استاندارد رگرسیون	ضریب رگرسیون	R2	R	مؤلفه / آماره‌ها
۰/۱۱	۰/۱۳	۰/۱۷	۰/۰۷	۰/۲۸	وحدت

*جدول کلی آزمون رگرسیون مؤلفه‌های معنویت

جدول ۱۰: رگرسیون چند متغیره

سطح معنی داری	ضریب استاندارد رگرسیون	ضریب رگرسیون	R	R	مؤلفه‌های معنویت
۰/۰۰۰	۰/۳۱	۰/۵۷	۰/۳۶	۰/۶۰	پیوند معنوی
۰/۰۰۳	۰/۲۸	۰/۵۰	۰/۲۷	۰/۵۲	کامروایی معنوی
۰/۱۱	۰/۱۳	۰/۱۷	۰/۰۷	۰/۲۸	وحدت

همان‌گونه که یافته‌های جدول ۴ نشان می‌دهد، عامل پیوند معنوی و کامروایی معنوی به صورت مثبت و معنی‌داری پیش‌بینی کننده انضباط معنوی می‌باشند. عامل پیوند معنوی در مقایسه با کامروایی معنوی، پیش‌بینی کننده قوی‌تر انضباط معنوی می‌باشد. این دو عامل در مجموع ۳۶ درصد انضباط معنوی را تبیین می‌کنند.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

الف - نتیجه‌گیری:

هدف از پژوهش حاضر بررسی نقش معنویت در انضباط ظاهری و انضباط معنوی کارکنان و مقایسه اهمیت مؤلفه‌های معنویت در پیش‌بینی انضباط ظاهری و معنوی کارکنان بود. یافته‌های پژوهش به ترتیب سؤالات مطرح‌شده نشان داد که اولاً رابطه مثبت و معناداری بین معنویت و هر سه مؤلفه آن با انضباط ظاهری و معنوی کارکنان نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران برقرار می‌باشد. ثانیاً مؤلفه‌ی وحدت در مقایسه با مؤلفه پیوند معنوی پیش‌بینی‌کننده‌ی قوی‌تر انضباط ظاهری کارکنان می‌باشد و مؤلفه کامروایی معنوی قادر نمی‌باشد انضباط ظاهری را به‌طور معناداری پیش‌بینی کند و همچنین مؤلفه پیوند معنوی در مقایسه با مؤلفه کامروایی معنوی پیش‌بینی‌کننده قوی‌تر انضباط معنوی کارکنان می‌باشد و مؤلفه وحدت قادر نمی‌باشد انضباط ظاهری کارکنان را به‌طور معناداری پیش‌بینی کند. همچنین بر اساس نتایج پژوهش نقش معنویت در انضباط معنوی بیشتر از انضباط ظاهری کارکنان نیروهای مسلح می‌باشد. اگر کشور ایران را به‌مثابه سازمانی بزرگ در نظر بگیریم و چالش‌های پیش‌روی آن در تمام سال‌های بعد از انقلاب را به‌مثابه تهدیدات محیطی بنگریم، بی‌شک مهم‌ترین عاملی که تعهد مردم و فداکاری آن‌ها در راستای اهداف این سازمان را موجب شده، معنویت آن‌ها بوده است. مسلماً دست‌یابی به انگیزه‌های عمیق‌تر زندگی (کسب رضای خداوند متعال) باعث خلق حماسه‌های بی‌نظیر دفاع مقدس گردید. یکی دیگر از پیامدهای معنوی بودن، احساس قدرت و آرامش درونی بیشتر است. در شرایط دشوار معنویت ممکن است تنها منبع دست یافتن به آرامش یا پذیرش موقعیت باشد. مارکونن (۱۹۹۴) معنویت را به‌عنوان پناهگاه آخر تعریف می‌کند. نتایج تحقیق در خصوص تأثیر معنویت بر انضباط معنوی مطابق با نتایج تحقیق مک سوی (۲۰۰۱) می‌باشد. وی در بررسی تأثیر معنویت بر انضباط معنوی در محیط کار به این نتیجه دست‌یافته که معنویت رابطه مستقیم و مثبتی با انضباط معنوی داشته و بر آن تأثیرگذار است. میتروف و دنتون (۱۹۹۸) معتقدند «هیچ سازمانی نمی‌تواند برای مدتی طولانی، بدون معنویت زنده بماند» (کریشنا کومار، ۲۰۰۲) و سازمان‌های نظامی نیز از این قاعده مستثنی نیستند. و باوجود معنویت در بین کارکنان نیروهای مسلح کشور نه‌تنها در راستای برقراری نظم و انضباط بخصوص در حوزه ظاهری و ایجاد انضباط معنوی موفق خواهیم بود بلکه موفقیت نیروها در فعالیت‌هایش نیز قابل پیش‌بینی می‌باشد. همسان با آموزش‌های علمی و دوره‌ها و آموزش‌های نظامی، کارکنان باید به سرچشمه معنویت و اعتقادات دینی متصل باشند تا هیچ‌گاه در راه رسیدن به اهداف والای نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران تحت زعامت مقام معظم رهبری و فرماندهی کل قوا ناامیدی به خود راه نداده و همواره مدیران و فرماندهان نیروهای مسلح به‌گونه‌ای برنامه‌ریزی کنند که سلحشوران نظام اسلامی تحت هر شرایطی اقتدار معنوی خود را حفظ کنند. همچنین در دورانی که ارتش دنیاگرایی با سلاح ابتدال و اباحه‌گری بنیان اعتقادی و معنوی را مورد

شبیخون قرار داده است، حفظ معنویت و انضباط معنوی اساسی‌ترین مأموریت فرماندهان نیروهای مسلح است. در جنگ‌های آینده، ابتکار عمل با نیروهای مسلحی خواهد بود که دارای انگیزه‌های قوی دینی و معنوی باشند و فن‌آوری نظامی و تکنولوژی تسلیحاتی را در خدمت انضباط معنوی به‌کارگیرند و همچنین یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های یک رزمنده یعنی انضباط ظاهری نیز توسط کارکنان رعایت گردد. بالا بودن معنویت کارکنان که بر اساس نتایج پژوهش منجر به دارا بودن انضباط معنوی و ظاهری کارکنان می‌گردد باعث می‌شود که مأموریت‌های کاری را عبادت تلقی نموده و اطاعت‌پذیری آنان از مسئولان در بالاترین حد ممکن قرار از آثار دفاعی و نظامی معنویت می‌توان به ایجاد قدرت بازدارندگی از تهاجم دشمن (دشمنان معمولاً از رویارویی با نیروهای مسلح بانگیزه قوی ایمانی خودداری می‌کنند) و تأثیرگذاری اقتدار معنوی و سیاسی نظامی در معادلات منطقه از نظر نظامی و همچنین خنثی‌سازی طرح‌ها و برنامه‌های جنگ روانی دشمن اشاره کرد.

ب - پیشنهادها:

مطلب مهم در هر پژوهش علمی این است که کار تحقیقاتی باید همیشه با اجتهاد و اظهار نظر توأم باشد و محقق در پایان کار بر اساس مطالعات انجام‌شده به‌طور قاطع نظر خود را درباره موضوع اعلام دارد تا به گسترش دامنه‌ی معرفتی علم و یافته‌های جدید کمک کند در غیر این صورت تحقیق از ارزش علمی بالایی برخوردار نبوده و اعتبار علمی زیادی در بر نخواهد داشت. با توجه به بررسی به‌عمل‌آمده بر روی متغیرهای تحقیق، به‌منظور نقش معنویت در انضباط ظاهری و انضباط معنوی کارکنان نیروهای مسلح ج.ا.ا موارد زیر پیشنهاد می‌گردد:

۱- تعیین شاخصه‌های دقیق از انضباط و ابلاغ و توجیه مدیران و فرماندهان و کارکنان به‌دوراز اعمال سلیقه‌های شخصی و ارتقاء فضای دینی و مذهبی ملی، به‌نحوی که کلیه کارکنان در رعایت مبانی انضباطی احساس تکلیف نمایند (خودکنترلی).

۲- ارتقاء فرهنگ انضباط خواهی در محیط اجرا با صدور دستورالعمل‌ها و بخشنامه‌های مناسب و کنترل و نظارت مدیران و فرماندهان مربوطه.

۳- بر اساس نتایج پژوهش به فرماندهان و مدیران نیروهای مسلح پیشنهاد می‌گردد به‌منظور بالا بردن انضباط ظاهری کارکنان در راستای رعایت قوانین و مقررات نیروهای مسلح و همچنین افزایش توانایی کارکنان در انجام مأموریت‌های محوله نسبت به برنامه‌ریزی دقیق به‌منظور ارتقاء سطح معنوی کارکنان اقدام نمایند. هم‌چنین به‌منظور ارتقاء انضباط معنوی کارکنان و در راستای افزایش معنویت کارکنان با انجام برنامه‌ریزی‌های دقیق در حوزه برگزاری برنامه‌های مذهبی و همایش‌های مذهبی و تبلیغات میدانی و ... اقدام گردد.

۴- حمایت از پروژه‌های تحقیقاتی با موضوعات معنویت در نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران
۵- با تکمیل و تبدیل این نوشتار به دستورالعمل و ابلاغ آن به کلیه مبادی ذی‌ربط و به‌کارگیری آن توسط مسئولین مربوطه زمینه تبدیل شدن آن به فرهنگ‌سازمانی کلیه دستگاه‌های مربوطه مهیا شود.

فهرست منابع

الف) منابع فارسی:

- قرآن کریم، ترجمه آیت اله مکارم شیرازی
- امام خمینی (ره)، صحیفه نور، ج ۱۶ چاپ سوم، (۱۳۶۹)، تهران، دفتر حفظ و نشر آثار امام (ره)
- امام خامنه‌ای (مدظله العالی)، "نرم‌افزار حدیث ولایت"، مجموعه بیانات
- باراک، ویلر (۱۹۹۹). "مبانی رفتار سازمانی"، ترجمه غلامرضا علیمردانی، نشر مروارید.
- حشمتی، علی امین (۱۳۸۸). "فرهنگ معنویت در سیره نظامی معصومین (ع)"، تهران، زعیم
- جزوه در پرتو ولایت (۱۳۸۹)، سازمان عقیدتی سیاسی ارتش جمهوری اسلامی ایران
- دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۶)، لغت‌نامه، جلد هفتم، چاپ اول، تهران، دانشگاه تهران
- رایبیز، استیفن پی، (۱۳۷۹)، "تئوری سازمان ساختار"، طراحی، کاربردها، ترجمه سیدمهدی الوانی و حسن دانایی فرد، تهران، صفار
- رشیدزاده، فتح الله، (۱۳۹۲)، "ماهیت و عوامل تعالی معنوی نیروهای مسلح جمهوری اسلامی ایران"، فصلنامه امنیت پژوهی، سال دوازدهم، شماره ۴۴
- طبری، علی و کابلی، سیدرضا، (۱۳۸۲)، "هدایت و رهبری در سازمان"، تهران، امیرکبیر
- عبدالهی، بیژن، (۱۳۹۱)، "رابطه کارکردهای رهبری آموزشی مدیران"، فصلنامه پژوهش‌های نظام‌های آموزشی دوره ۶۰، شماره ۱۹
- علیرضایی، محمد حسین (۱۳۸۹)، "تشریح نقش نیروهای مردمی در جنگ تحمیلی عراق بر علیه ایران"، چاپ اول، تهران، ترمه
- مطهری، مرتضی، (۱۳۶۸)، "انسان و ایمان"، چاپ سوم، تهران، زعیم

(ب) منابع انگلیسی:

- Allport, g.w&roos,j.m(1967). Personal religious orientatalon and perjudice . journal of personality and social psychology,432-433
- A shoms, D.P and D.duchan(2000).Spriritua city at work: Aconceptualization and measure.journal of management in quriy,9(2).Pp;134-146
- Brown,a, (1995). Organizational culture. London:pitman publishing.
- Delgado,C(2005).Adiscussiaof The ConcePT Of Spirituality.Narsiny science
- Hofstedemg(1980). Cultures consequences. Lndan: sage.
- Kereger, L, & hanson, k .(1990).the virtuse of omission in organizational citizenship behavior.Anderson Graduate School of Management,1(28).Pp:1-29.
- Keychen,B.J., srucer, I (2001).Religion & Spirituality : Unfuzzifying theFuzzy.journal for the Scientific Study of Religion.vol.36(4).Pp;549-564.
- Kirishna kaumar, S & Neek. C.P (2002).the what and Hhy and now of Spirituality in the work place journal of masnagevial Psychology.17,3,PP: 153-164
- Malforcet,Z.(1999), Philosophical foundations of Workplace Spirituality:A Critical Approach. Journal of Business Ethics.78.Pp:575-600.
- Marsh.d.kenily.B.J.(1999).Organizational citizenship behavior and the spiritual employee.in R.A Giacalone & C.L.Jurkiewicz(Eds), Handbook of workplace spirituality and organizational performance.Pp:181-190.
- Mc cromix , J.p.(1994).The Effects of Self-Efficacy and Spirituality on the job Satisfaction and Motivation to Lead Among Redeploying Soliders as Moderated by Transformational Leadership, thesisforthedegree of Doctor, University School of Global Leadership & Entreprene urship UMI No.3447893.Pp:23-49.
- Metroph.d,denton.A.(1999).personal spirituality as a moderator between stressors and subjective well-being. J Psychol Theol.28(3).Pp:221-228.10.Geh,Z.Y.E.
- Neal.&Bcnnett.R(2000).Descriptton And MeasurMent.Sted.Salvadcr:sisvan
- Turner, J.1999.'Spirituality in the Workplace.'" CA Magazine 132:41-20

